

ZDENKA MANSFELDOVA

A politikatudomány helyzete a Cseh Köztársaságban

TÖRTÉNELMI VISSZATEKINTÉS

Politikatudomány 1948 után mint tudomány gyakorlatilag nem létezett a Cseh Köztársaságban, illetve Csehszlovákiában. Csak egy rövid időszak, a hatvanas évek második fele volt kivétel ez alól, amikor a történelem és a dialektikus materializmus tanszékeken fokozatosan elkezdtek a szociológia és a politológia oktatását. A Károly Egyetem Jogi Karán az államtan lépésről lépésre politikatudománnyá alakult át. A fejlődés spontán jellegű volt, egyes személyiségek érdeklődése, egyéni helyzete, a nyugati szakirodalomhoz való hozzáférésük határozta meg. Azoknak, akiket érdekelt a politikatudomány, akik alkotni tudtak és akartak ezen a területen, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete keretében működő „Mlynár-team a politikai rendszer reformjáért” elnevezésű csoportban nyílt erre lehetősége. A reform előkészítésének mobilizáló funkciója volt. Intenzív viták folytak a politikai rendszerről, a gazdaságról, a társadalmi struktúráról interdiszciplináris megközelítésben. Egyre több nyugati szakirodalmat hoztak be, ami spontán módon tartalmi változásokhoz vezetett a marxizmus-leninizmus tanszékek tananyagában. Előadásokat kezdtek tartani szociológiából és politikatudományból.

Megalakult a *Politikatudományi Társaság*, megkezdődtek az empirikus kutatások a politikai szociológia és a politikatudomány területén. A küszöbön álló választásokhoz kapcsolódva kutatásokat folytattak az önkormányzat, az intézményhálózat témakörében, és vizsgálták a hatalom és a társadalmi rétegződés viszonyát, a hatalom struktúráját, valamint a cseh kérdést.¹

Megújult a *Közvéleménykutató Intézet* is, amely többek között a politikusok népszerűségéről végzett vizsgálatokat. Befejezéshez közeledtek az önálló politikatudományi intézet alapításának előkészületei; sorra csatlakoztak a nemzetközi projektekhez (pl. S. Verba politikai kultúra kutatásához).

A Károly Egyetem bölcsészkarán megalakult a *politikatudományi tanszék, amely 1969 szeptemberében már hallgatókat fogadott. (Három hónappal később a szakot megszüntették és a tanszékét feloszlatták.)*

Az 1968 augusztusi szovjet megszállás és az 1969–70-es ún. normalizáció után a helyzet radikálisan megváltozott, a politikatudomány helyét a tudományos kommunizmus foglalta el, és megújulásra majd csak a politikai rendszer 1989-es átalakulása után nyílt lehetőség.

A POLITIKATUDOMÁNY INTÉZMÉNYESÜLÉSE

Oktatás

A Cseh Köztársaságban négy fakultáson lehet e szakon diplomát szerezni: a prágai Károly Egyetemen a filozófiai és a társadalomtudományi fakultáson; a Masaryk Egyetem (Brno) Bölcsészettudományi Karán, és Olomoucban, a Palacky Egyetem Filozófiai Fakultásán.

A *Károly Egyetem Filozófiai Karán* működő Politikatudományi Tanszékét 1990-ben *Politikatudományi Intézet* néven újították meg; igazgatója *Dr. Theodor Syllaba* professzor. Az intézet három részlegre (szemináriumra) tagolódik, amelyek mindegyike kutatási és oktatótévékenységet is végez.

1. A politikai tanulmányok általános szemináriuma elsősorban módszertani orientációjú.

2. A regionális és globális tanulmányok szemináriuma a nemzetközi politikai viszonyokkal foglalkozik, elsősorban az integrációs és dezintegrációs folyamatokkal, mindenekelőtt ezek kulturális aspektusaival.

3. A cseh politikai gondolkodás tanulmányozásával foglalkozó szeminárium a cseh politika fejlődését vizsgálja, elsősorban 1848-tól napjainkig. A politikai gondolkodás és magatartás alakulását, dimenzióit kutatja a cseh történelem átmeneti periódusaiban. Elméleti és empirikus kutatásokat folytat a Cseh Köztársaságban jelenleg zajló politikai folyamatok témakörében.

A *Károly Egyetem Társadalomtudományi Kara* a legfiatalabb: 1990-ben létesült. A kar négy részre tagolódik: közgazdaságtan; szociológia és szociálpolitika; politikatudomány; valamint újságírás és kommunikáció.

A politikatudomány oktatásában két intézet vesz részt, a Politikatudományi Intézet és a Nemzetközi Politikai Tanulmányok Intézete. Ez a kar az államigazgatás, a tudománymenedzselés, a szociálpolitika

– szociális munka, a diplomáciai szolgálat, a tömegkommunikáció és a szociológiai kutatás számára képez diplomás szakembereket. A politikatudományon belül súlyponti témák a politikai vezetés, a politikai döntés, valamint a kommunikáció. Figyelmet fordítanak új módszerek kifejlesztésére is.

A brnoi *Masaryk Egyetem Bölcsészettudományi Karán* működő Politikatudományi Tanszék mellett 1990 júniusában a jogi kar keretében létrehozták a Nemzetközi Politikai Tanulmányok Intézetét. Négy fő tevékenységi területe az oktatás, a publikálás, a szakértői és a kutatói munka. Működésének első három évében az intézet a szélesebb nyilvánosság számára is rendszeresen nyitott előadássorozatokat szervezett külföldi előadók részvételével. Amikor a kezdeti érdeklődés kissé alábbhagyott – miután a többi intézet is bővítette kínálatát –, az intézet vitákat rendezett a politikai élet prominens személyiségeivel. Utóbb a jóléti állammal kapcsolatos vizsgálódások központja lett, munkájukban, előadásaikon sok külföldi tudós is részt vesz.

Ezeken kívül a legtöbb főiskolán oktatnak politikatudományt a kötelező társadalomtudományi kurzusok keretében. 1990–91-ben ezt a felsőoktatási intézményekben kötelező „társadalomtudományi minimumot” alaposan átdolgozták, és oktatásukra új néven új tanszékeket hoztak létre. Ezeknek az intézményeknek a fő feladata az oktatás, és csak másodsorban foglalkoznak kutatással. Az általános politológián kívül az előadások témája alkalmazkodik az adott főiskola profiljához (például agrárpolitika).

A *Prágai Közgazdaságtudományi Főiskola Nemzetközi Kapcsolatok Karán* működő politikatudományi tanszék, amelynek vezetője Dr. *Jan Skaloud*, a Cseh Politikatudományi Társaság jelenlegi elnöke, a főiskolának mind az öt karán ellátja a fakultatív humán tárgyak (bevezetés a politikatudományba; politikai szociológia) oktatását. A fő témák: a cseh politikai rendszer, az amerikai politikai rendszer, politikai rendszerek összehasonlítása, összehasonlító politikatudomány, politikai döntési folyamatok elemzése.

Jelenleg a Cseh és a Szlovák Köztársaság politikai pártjai és gazdasági programjaik vizsgálatára szervezett kutatásban vesznek részt.

A Cseh Politikatudományi Társaság²

A Cseh Köztársaság Tudományos Akadémiájához tartozó Politikatudományi Társaság bonyolult fejlődési folyamaton ment keresztül. Csehszlovák Politikatudományi Társaságként az 1960-as évek közepén jött létre, és tagja lett az IPSA-nak. A kezdeti bonyodalmak után 1967-ben részt vett a brüsszeli világkongresszuson, ahol jelentős számú kutatóval képviseltette magát.

1969 őszen megszervezte az első szabad kerekasztal-konferenciát Prágában. Ezt követően – a politikai változások miatt – az aktív tagok többsége lemondott tagságáról, és a Társaság teljesítménye visszaesett, tevékenysége elszürkült.

A Társaság azonban a hetvenes és a nyolcvanas években a korlátozott keretek között is aktív maradt: elsősorban a nemzetközi kapcsolatokra és a nemzetközi konferenciákon való részvételre koncentrált. Pénzügyi támogatást a Tudományos Akadémiától kapott, és mivel politikai reprezentációról volt szó, pénzügyi helyzete jobb volt, mint ma.

A „bársonyos forradalom” után sok régi tag visszatért, új tagok is jelentkeztek, és a Társaság tevékenysége aktívabbá vált. Ebben az élnkülésben jelentős szerepet játszott Dr. *Jiri Hajek* professzor (1968-ban cseh diplomata, a Charta 77 egyik első szóvivője).

A Társaságnak ma mintegy 150 tagja van, *elnöke Dr. Jan Skaloud* professzor. A tagok eredeti végzettségét tekintve a társaság összetétele változatos: államtudományt, filozófiát, szociológiát, történelmet, tudományos kommunizmust tanultak. Csak igen keveseknek adatott meg, hogy politikatudományi képesítést szereztek. Ebből a szempontból a tagság helyzete hasonlít a többi posztkommunista országban élő társaikéhoz.

Kezdetben a Társaság tevékenysége a vezető cseh és szlovák politikusok előadásainak megszervezésére korlátozódott, később azonban kibővült: találkozókat és vitákat szerveztek főiskolai tanárok részvételével; előadásokat és vitákat rendeztek a politikai élet aktuális elméleti és gyakorlati kérdéseiről, mint pl. a Csehszlovák Föderáció fenntartása vagy felszámolása, átmenet a totalitárius rendszerből a demokráciába, a cseh alkotmány kidolgozása, a Centesimus Annus pápai enciklika, globális problémák stb.

1993-ban szemináriumsorozat kezdődött a Cseh Köztársaság gazdasági átalakulásáról. E témában konferenciákat és szemináriumokat is szerveztek.

A Cseh Politikatudományi Társaság havi bulletint ad ki mintegy ötszáz példányban, amely cikkeket, vezető politikusokkal készült interjúkat, recenziókat közöl és információkat tartalmaz a Társaság tevékenységéről. A CSPT politikatudományi szakfolyóirat kiadására is erőfeszítéseket tesz, ilyen jellegű periodika ugyanis jelenleg nem létezik a Cseh Köztársaságban. Már megvan a konkrét terv, összeállt a szerkesztőbizottság, de még nincs elég pénz a kiadására.

A már felosztatott Politikatudományi Kabinettel együtt (lásd alább) a Társaság politikatudományi szótár kiadását tervezi, az anyag csaknem teljesen összeállt, de az eredeti kiadó visszalépése és pénzhiány miatt a szótár sorsa pillanatnyilag bizonytalan.

A KUTATÁS HELYZETE

1990 és 1992 között működött Prágában a Cseh Köztársaság Tudományos Akadémiája Állam és Jogtudományi Intézete mellett az ún. Politikatudományi Kabinet, ez azonban az újrászervezés során feloszlott. Jelenleg nem működik önálló politikatudományi kutatóintézet. Korlátozott mértékben foglalkoznak kutatással a felsőoktatási intézmények politikatudományi tanszékei.

A CsKTA Szociológiai Intézetében is dolgozik két kutatócsoport politikai szociológiai és politikatudományi témákon.

Az egyik a politikai rendszer fejlődésének szociológiai elméletével, a hatalmi struktúra és a politikai magatartás változásával foglalkozik. (A projekt igazgatója Lubomír Brokl.)

Ez a kutatócsoport empirikus elemzéseket végez, amelyeknek témája a csehszlovák társadalom átalakulása, az átmenet a totalitárius politikai rendszerből a demokratikus rendszerbe. Ezeket az elemzéseket segítik a politikai kultúra fejlődése, a hatalmi elit struktúrája és a politikai pártok formálódása tárgykörökben folytatott kutatások. Elemzések készülnek továbbá a hatalmi mechanizmusról, elsősorban a specifikus érdekek artikulációja és érvényesítése szempontjából (szociális partnerség).

A másik csoport a helyi társadalmakban és a regionális struktúrákban végbemenő módosulásokat, és a helyhatósági rendszer működésének alakulását vizsgálja, a politikai, gazdasági, alkotmányos és kormányzati változások befolyását ezekre a folyamatokra. (A projekt igazgatója Michal Illner.)

E kutatási program fő kérdései a következők: az új helyi demokrácia elemzése; a helyi érdekek tisztázása és a lokális azonosulás; a lokalizmus és a regionalizmus új kifejeződési formái és politikai reprezentációjuk mint az önkormányzat bevezetésének eredményei; a gazdasági átalakulás és az általános politikai decentralizáció.

A jelenleg zajló átalakulási folyamat tükröződésének egyik fontos része a közvéleménykutatás.

A *Közvéleménykutató Intézet (IVVM)* a föderáció megszűnéséig önálló intézet volt mintegy 50 munkatárssal. Ma a Cseh Statisztikai Hivatal mellett működő autonóm, gazdaságilag önálló intézmény, amelynek érdekes története van.

A háború után alapították, majd feloszlatták. A hatvanas években újra működött az ötvenes években elítélt, majd akkoriban elsőként rehabilitált munkatársak részvételével.

1968-ban folytatott kutatási tevékenységük miatt a „normalizáció éveiben” tisztogatásra került sor a munkatársak körében. Az intézetet a CSKP KB igényeinek megfelelő, részben zárt kutatóhellyé alakították át, a felmérések adatai, a kutatási eredmények nem a tájékoztatást, hanem a pártpolitika megalapozását szolgálták.

1989 novembere után rövid időre visszatért néhány szakember azok közül, akik 1946-ban és 1968-ban az intézetben dolgoztak.

Az intézetben jelenleg folyamatosan felvételek készülnek a társadalmi élet aktuális problémáiról, a választási preferenciákról, a legmagasabb állami intézmények (elnök, kormány, parlament) iránti bizalom kérdéséről, a politikai helyzettel való általános elégedettségéről. Két-három alkalommal évente közvéleménykutatást végeznek az igazságszolgáltatás, a rendőrség, az egyház, a tömegtájékoztatási eszközök, a szakszervezetek megítéléséről. Igény szerint felméréseket készítenek a külpolitika aktuális kérdéseivel, például a NATO-ba vagy az Európai Közösségbe való belépéssel kapcsolatos, vagy például a Németországhoz és a szudétanémetekhez fűződő viszonyról alkotott véleményekről.

Az állami kutatóhelyek és olyan külföldi intézmények mellett, mint a GfK, a Gallup és mások, működik néhány magánintézet is, amelyek gyakran közlik eredményeiket a sajtóban, és a politikusok is hivatkoznak adataikra. Mindezt egészséges versenyként is felfoghatjuk, és átmeneti megoldásnak a gazdaság és a tudomány mai pénzhiányos korszakában. A legfontosabb ilyen független magánintézmény a prágai STEM, az Empirikus Kutatások Központja, amely széleskörű vizsgálatokat folytat. A legfontosabbak a következők: a Cseh Köztársaságról alkotott vélemények (nemzeti ügyek és az államigazgatás); a demokrácia és a társadalmi változások; a helyi önkormányzatok; a politikai helyzet alakulása; a polgárok és a politikai pártok; politikai vezetők; politikai participáció Kelet-Európában.

PUBLIKÁCIÓK, FOLYÓIRATOK

A politikai tudományoknak, a többi társadalomtudománnyal ellentétben, még nincs szakmai folyóirata. A Cseh Politikatudományi Társaság – mint említettük – havonta megjelentet egy bulletint 500 példányban.

A *Nemzetközi Politológiai Intézet* (Masaryk Egyetem Jogi Kara, Brün – Veveri 70, 61180) „Budováni státú” címmel szintén kiad 1990 óta egy bulletint, amely rövid áttekintést és kommentárokat közöl az előző hónap cseh és szlovák politikai fejleményeiről. A bulletint cseh és szlovák nyelven adják ki, de készül angol változata (Report on Czech and Slovak Republics), és 1993 óta németül is megjelenik (Aufbau der Staaten). Évente 10–12 száma jelenik meg, esetleg 1–2 különszám a nemzetközi politikáról. A kiadást az amerikai Csehszlovák Nemzeti Tanács és a holland W. Dreeses Alapítvány támogatja anyagilag, a finanszírozást segítik továbbá egyes személyek adományai is.

A Nemzetközi Politológiai Intézet másik kiadványa a *Politológiai Tanulmánykötet* elnevezésű periodika, amelyet a bel- és külföldi politológusok vitafórumának szántak. 1991 óta néhány száma jelent meg.

Évente két alkalommal a Közgazdasági Főiskola Politikatudományi Tanszéke is kiad politikatudományi tanulmánykötetet.

További publikációs lehetőséget kínál a *Journal of International Politics*, amelyet a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumához tartozó Nemzetközi Kapcsolatok Intézete ad ki.

JEGYZETEK

- ¹ A politikai rendszer, a Nemzeti Front és a csehszlovák választási rendszer problémáinak kutatására folytatott demoszkópikus vizsgálat zárójelentése (első változat).
- ² Azon információk alapján íródott, amelyeket a szerző a társaság korábbi elnökétől, Dr. Frantisek Samalik professzortól, és a jelenlegi elnöktől, Dr. Jan Skaloudtól kapott.